

ІДОСТИЛІСТИЧНА І СТИЛІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О.І. Хом'як, асп.

ДО ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ВИВЧЕННЯ ІДОСТИЛІЮ

У статті розглядається комплексний підхід до аналізу мовно-стилістичних одиниць художнього тексту.

The complex approach to the analysis of language stylistic units of the art text is considered in the article.

У процесі художнього пізнання світу вирішальну роль відіграє розумова активність людини, що виявляється у цілісній, особистісній позиції щодо буття. Найважливіший засіб пізнання – мова, що відбиває сукупність найскладніших суб'єктивних відношень та явищ існуючої дійсності. За словами В.А. Звєгінцева, вона не виражає вже готову думку, а створює її, не відображає певне світобачення, а є його складовою. Щоб вловити душевні порухи, осмислити зовнішні сприйняття, необхідно кожне з них об'єктивувати у слові. Людина, пізнаючи реальний світ, що відображається в її свідомості і утворює систему знань, ніби вибудовує в собі картину світу, своєрідною формою реалізації якої є мова. Витворена модель світу є результатом мисленнєвої діяльності суб'єкта і належить тільки йому. Сприйняття навколишньої реальності певним чином переживається індивідом, відбивається в його думках, почуттях і формується за допомогою мовних знаків. Суб'єктивний характер мовних явищ визначається їх здатністю виражати “або цілком суб'єктивні відчуття людини, або, поєднуючись з певною об'єктивною інформацією, відбивати елементи індивідуальної оцінки цієї інформації”¹.

Цілеспрямованим і творчим, а не дзеркальним відображенням світу, саме картиною, тобто інтерпретацією, актом світорозуміння, є картина світу письменника. Накопичення знань, пошуки істини, всебічне і глибоке пізнання об'єктивних закономірностей світу визначають мовно-естетичну цілісність художнього тексту, в якому крім нейтрального висвітлення подій, представлено й образне

мислення, марковане особистістю автора. Проникнути у справжній зміст твору, каже В.В.Кожин, можна лише ретельно вивчивши його мовну форму, що є єдиною доступною об'єктивному дослідженню реальністю, предметним буттям змісту. "...Досліджувати матеріал мови, що став ґрунтом творчої діяльності художника, можна лише на широкому тлі лінгвістичних та стилістичних фактів і понять..."². Одним із них є індивідуальний стиль письменника, що будучи залежним і одночасно випереджуючи тенденції колективної свідомості, відбиває пошуки нового бачення й емоційно-оцінного ставлення до життя, нового самопізнання, нової системи мовно-виражальних засобів. За визначенням В.В.Виноградова, ідіостиль представляє собою нерозривну єдність компонентів, неадекватних елементам мовної системи. Він обумовлений індивідуальними принципами відбору і об'єднання засобів словесного вираження³.

Системний підхід до вивчення мови твору з врахуванням індивідуального стилю письменника, цілісності пізнання, певного життєвого матеріалу та набутого досвіду, впливу естетичних норм, вироблених суспільством, є результативним при дослідженні лексичних параметрів художнього твору. Лінгвістичні методи вивчення авторського стилю зосереджуються на закономірностях сполучування словесних одиниць, особливостях художньо-образного мовомислення, утворенні синтаксичних конструкцій.

Для такого дослідження великий інтерес становить творчість відомого українського письменника – Валерія Шевчука. Естетичні погляди цього митця формувалися під впливом екзистенціального вчення, що на перший план висувало ідею абсолютної унікальності людського буття, та зосереджувало увагу на проблемах людини, яка потрапила у вир подій і почувається незахищеною. У творах прозаїка досліджуються можливості внутрішнього життя складної та неповторної особистості у тісному взаємозв'язку з соціальними обставинами, що впливають на життя людини.

Екзистенціалісти сприймають світ як хаос, абсурд. "Життя моє цілком беззмістовне", – заявляє один із засновників екзистенціалізму С.К'єркегор. За допомогою системи словесно-художніх засобів В.Шевчук творить атмосферу монотонності, механічності, інертності, якими сповнене життя героїв його творів. Машинальність дій поглиблює відчуття абсурдності, життя сприймається як беззмістовний рух по замкненому колу⁴. Образ шляху і мандрівника, усталений філософський сюжет, в авторській

картині світу символізує пошук людиною внутрішньої сутності⁵. Як слушно зазначає А. Горнятко-Шумилович, письменник весь у стихії екзистенціального пошуку істини⁶. Глибокі роздуми над смыслом людського буття, позначені філософською багатозначністю, притаманні творчій манері автора і цим вирізняють його твори з-поміж літературних праць письменників-екзистенціалістів. Героїв В. Шевчука, як і А. Камю, та Ж.-П. Сартра, поєднує переконання, що життя – вічна загадка, досягнути яку – значить зрозуміти сенс буття. Прозаїк найчастіше зображує своїх персонажів на шляху до істини.

Друга половина ХХ ст. засвідчила тенденцію світової літератури до значного посилення філософського струменя, що тяжів до цілісного розуміння, синтезу власного досвіду, знання життєвих принципів. На думку Л. Тарнашинської, В. Шевчук належить до прозаїків-інтелектуалів, у творах якого простежується тисячолітній розвиток духовності українського народу, що становить єдиний світоглядний масив і віддзеркалює авторське бачення України та світу⁷.

Праця над проблематикою прози В. Шевчука, а відтак і її мови, є актуальною і новою, оскільки у процесі відродження української культури, мови, національної самосвідомості, українська людина стикається з такими екзистенціальними проблемами як відчуження особистості, пошук істини, сенс буття, подолання кризових ситуацій.

Особливості світобачення письменника відображаються у мовній тканині творів, що формується індивідуалізованими засобами літературної мови і зберігається у вигляді текстів.

Лінгвостилістичний аналіз творів художньої літератури передбачає вивчення їх як мовного матеріалу, використовуючи який письменник моделює лексичні засоби і текстові структури відповідно до внутрішнього стану та власної картини світу. Такий аналіз дозволяє встановити художню і смислову значимість окремих елементів мовної структури, визначити функціональну роль видозмінених у контексті одиниць. Мова багата на художні елементи, і звичні поняття перетворюються у художні образи за допомогою слів, які, за В.В. Виноградовим, є сукупністю форм і значень, що виявляються у реченнях, фразах. Існування слова – багатозначної одиниці – зумовлено соціальною, комунікативною функцією мови і суспільно-історичною практикою колективу. Сучасність, історія та культура народу – чинники індивідуального досягнення дійсності –

впливають на мовотворчість і визначають своєрідність вживання мовних засобів. Це виявляється в особливостях їх відбору, використання, комбінування, концентрації і способах організації. При індивідуальному, незвичному застосуванні, слова набувають додаткових значень, невластивих мові поза текстом. Своєрідна теорія, згідно з якою слово має свій особливий зміст, існуючий незалежно від понять, присутня в сучасній лінгвістиці з часу появи праць О.О. Потебні. Власне мовний, внутрішній зміст слова вчений називає внутрішньою формою на відміну від зовнішньої, звукової, а отже спрямовує лінгвістичний аналіз у коло стилістичної проблематики, що в сучасному мовознавстві актуалізована в ідіостилістичному описі.

Особливе бачення світу передають передусім такі засоби образного мислення як тропи, які, на наше переконання, виконують найважливішу роль у створенні стилістичної системи творів словесного мистецтва і складають мовно-естетичну картину світу митця.

Тропи представляють собою певні типи актуалізації семантичного потенціалу мови, кожен з яких характерний лише для одного різновиду і складає його лексичну модель, тобто структуру. Формально троп не відрізняється від слова чи словосполучення, але це не звичайна словникова одиниця, вжита у переносному значенні. У художньому творі такі мовні звороти отримують додаткове змістове навантаження і сутність їх може бути повністю розкрита тільки на основі епістемологічних підходів, що аналізують зв'язок мови і мислення.

Вивченню тропів у контексті наукового дослідження ідіостилію присвятили свої роботи А. Горнфельд, З. Хованська, О. Оніпко, Н. Арутюнова, В. Жирмунський, та ін., в українському мовознавстві – передусім О. Потебня, якого зокрема цікавили питання зв'язку тропа з образним мисленням, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, М. Пилинський, Т. Панько та ін..

О. Потебня заперечував розуміння мовних зворотів як прикрас мови і вважав, що це органічно необхідна в контексті “опора для думки”, за допомогою якої пізнається суб’єктивний світ автора. Вчений звертав увагу на поетичну образність семантичної природи мови, тому цінував суб’єктивно-творчі ознаки поетичного мислення. Велику увагу приділяв розгляду різних видів переносного значення і намагався показати схожість структури метонімії, синекдохи та

поетичних образів взагалі. У працях О. Потебні часто повторюється, що “слово як знак значення є метонімія”⁸. Поетичне перенесення, на думку вченого, може виражати великий діапазон людських вражень і хвилювань – від конкретної асоціації до надзвичайно складних аналогій, що виражають глибину почуттів людини. Він простежував шляхи виникнення і розвитку метафор, синекдох, метонімії, епітетів і порівнянь, з’ясовував причини їх появи у мові і поетичному мисленні, яке визначав як пізнання і переусвідомлення життя⁹. Ці положення українського лінгвіста стали домінантою стилістичного аналізу нашого часу.

Сутність тропів і їх лінгвостилістичні функції у художніх творах висвітлюються на основі загальних законів художнього пізнання та мовно-естетичного відображення навколишньої реальності. Найпоширенішими видами є порівняння й епітети (прості тропи), метафора, метонімія, синекдоха, перифраз та ін. (складні тропи).

В основі семантичних процесів творення зворотів мови лежить асоціативне мислення, що моделює і зумовлює кореляцію значення слова і понятійних уявлень про життєвий досвід. Основна функція будь-якого тропа полягає в утворенні нового образного поняття, що викликає певні асоціації шляхом узагальнення, добору найхарактернішого, найістотнішого у процесі сприйняття і осмислення оточуючої дійсності.

Найбільш вживаним і універсальним тропом вважається метафора. За визначенням Н.Д. Арутюнової, це перш за все спосіб вловити індивідуальність конкретного предмета чи явища, передати його неповторність. Це засіб отримання нового знання, що створюється потужним асоціативним полем за допомогою стислого діапазону засобів виразності, зокрема образів чи символів. Метафора виникає при узагальненні частин і цілого, окремого й загального, конкретно-чуттєвого та абстрактно-логічного, пов’язаних з образним сприйняттям, мовною свідомістю автора.

Екзистенціальну модель світу, найхарактернішою ознакою якої є антропометричність, В. Шевчук репрезентує за допомогою метафори: “Я знову відчув, що навколо мене *безпросвітний ліс людей*”¹⁰(504), “...можу стати тим, за кого себе вдаю... *Деревом з лісу людей*, яке годі відрізати від інших. *Шумітиму листям, як і вони, входячи своїм шелестом у загальний шум*”(469), “*Всі нитки долі наших він (Бог – О.Х.) тримає у своїх руках*” (447), “*Сірий холод з вікна помалу*

наповзав йому в душу, наповнюючи її тільки йому відомим острахом” (457).

Створені поняття спираються на вербальні й образні асоціації, а також технічні засоби мови, що надають їм мовно-стилістичного забарвлення.

Одним із засобів пізнання світу є порівняння, що відображає навколишні реалії шляхом виявлення зовнішніх та внутрішніх зв'язків і ґрунтується на зіставленні понять, паралелізмі уявлень, асоціативних зв'язках. Велику увагу вивченню порівняння як художнього засобу приділили О.О. Потебня, І.К. Кучеренко, О.П. Оніпко, Р.О. Будагов, Є.І. Павленко. Зокрема О. Потебня досліджував порівняння як образний засіб поетичного мислення. Займався специфікою цього тропу в текстах народних пісень, і розкрив механізм творення образного значення, довівши, що осмислення цього тропу вимагає знання народних традицій та символіки.

Мовна картина світу письменника відбита великою кількістю структурно та семантично неоднорідних порівнянь. Структурно найрізноманітнішим мовним засобом вираження порівнянь є синтаксична конструкція порівняльний зворот і речення. Відбір значеннєвих одиниць мотивується специфікою авторського сприйняття дійсності: “Мені випало дати клятву на рабство, і я теж як *дерево без плоду і як трава без насіння*”¹¹(229), “Розенрох сидів похмуро й понуро, *наче старий потрісканий пеньок*” (220), “Олізар роззирнувся, як *затравлений звір*, і раптом кинувся в свою комірчину” (238), “Все тіло його розслабилось і відмирало частинами, як *відмирають стебла трави*” (251).

Для посилення емоційності художнього мовлення вживається епітет, що допомагає підкреслити виразність якоїсь ознаки. Аналізуючи поетичні епітети, А.Н. Веселовський поділяє їх на дві категорії: епітети тавтологічні відновлюють значення слова шляхом експресивного забарвлення потьмянілого у свідомості внутрішнього змісту; епітети пояснюючі посилюють, підкреслюють якусь ознаку, що вважається суттєвою, або характеризують її щодо практичного застосування та ідеальної досконалості. Вченим розрізняються епітети-метафори та синкретичні епітети. Перші свідомо переносять ознаку з одного об'єкта на інший, другі є результатом чуттєвих уявлень. Зазвичай епітети у творах В.Шевчука реалізуються однорідними прикметниками: “Я пожалів цього *нещасного*, цього

*мало́го й убо́гого*¹² (522), однорідними дієприкметниками: “Сьогодні ж не міг цього здійснити, був *розтривожений і розладнаний*” (503), однорідними прислівниками: “Згодом вони стають нормальними людьми і здатні *мирно й нешкідливо жити*” (537), дієприкметниковими зворотами: “Це не був страх малий, особистий, це був страх, *виплеканий тисячами поколінь його предків*” (426). Ці мовно-художні звороти містять емоційно-змістове навантаження і відображають екзистенціальну монотонність людського існування.

У сучасному аналізі перифраз синонімізується з описовим зворотом мови, що передає зміст іншого слова чи виразу, підкреслюючи при цьому якусь важливу особливість, якість. Основна властивість цього тропа в лінгвістичному аналізі полягає у вторинному найменуванні, для якого характерна оцінність. Перифрази яскраво відбивають мовну картину світу В. Шевчука. Вони позначають предмети і явища дійсності, осмислені автором, за допомогою формування іншого образу. Найбільш характерні для творів прозаїка перифрази іменного типу: “В лісі людей, подумав я, – це *дерево твердої породи*, але й воно вже дуплавіє” (директор гімназії), (479); “...що з того, коли із землі зникне якийсь *черв'як*” (негідник), (381); “...а той, котрий так безнадійно топче сніг, тільки *жалюгідна комаха* на обличчі матінки землі” (про головного героя), (515).

Як оригінальному творцю тексту, В. Шевчуку притаманні перспективні пошуки слова. У його творчості велика кількість індивідуально-авторських тропів, що збагатили понятійний, конкретно-образний і експресивно-емоційний зміст “мовно-образного простору української ментальності” (В. Русанівський).

Тропи – це найменші смислові єдності мови, що виражають певний бік життя автора й буття тексту і беруть участь у побудові структурної цілісності художнього твору. Аналіз цих елементів мовотворчості дає можливість всебічного розгляду мовної особистості митця, розуміння його художньо-естетичної системи та концепції світобачення.

¹Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М., 1975. – С.16; ²Кожин В.В. Слово как форма образа // Слово и образ. – М., 1961. – С.49-50; ³Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М., 1983. – С.185; ⁴Горняк-Шумилович А. Борьба за “автентичну людину”. – Львів, 1999. – С.20; ⁵ Там само. – С.14; ⁶ Там само. – С.46; ⁷Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука: Постать

сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. – К., 2001. – С.10-11; ⁸Потебня А.А. Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905. – С.67; ⁹Пресняков О.П. А.А. Потебня и русское литературоведение к.ХІХ – н.ХХ в.. – Саратов, 1978. – С.70; ¹⁰ Тут і далі цитуємо за: Шевчук В.О. Три листки за вікном. Роман-триптих. – К., 1986, у дужках зазначаючи сторінку;¹¹ Тут і далі цитуємо за: Шевчук В.О. Птахи з невидимого острова: Роман, повісті. – К., 1989, у дужках вказуючи сторінку; ¹² Тут і далі цитуємо за: Шевчук В.О. Три листки за вікном. Роман-триптих. – К., 1986, у дужках зазначаючи сторінку.

Р.В. Заболотня, асп.

СИНЕСТЕЗІЯ — ЯВИЩЕ МІЖСЕНСОРНОЇ СЕМАНТИЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ У МОВІ

Йдеться про психічний феномен сприйняття, специфічну форму взаємодії відчуттів – синестезію та особливості її репрезентації у мові.

The article deals with the psychic phenomenon of perception, specific form of sensory interaction – synaesthesia and peculiarities of its representation in the language.

Пізнання людиною світу, формування перцептивних образів починається з чуттєвого відображення дійсності. Ще Арістотель помітив, що “в душі немає нічого, що б не проникло туди через органи відчуттів”¹. Саме органи відчуттів і є єдиними “вікнами душі”, через які до мозку потрапляє інформація про зовнішній світ.

Цілісне сприйняття об’єктів світу забезпечує взаємодія відчуттів, причому великого значення набуває особлива форма їх взаємодії — міжсенсорний зв’язок, синестезія (*зр. synaesthesia* — одночасне відчуття). “Синестезія — феномен сприйняття, який полягає у тому, що враження, відповідне даному подразнику і специфічне для даного органа відчуття, супроводжується іншим, додатковим відчуттям або образом, часто характерним для іншої модальності”².

У мові явище синестезії виявляється у фіксації асоціювання між даними різних видів відчуттів, а саме: у переході слова з однієї до іншої лексико-семантичної групи сенсорної лексики (*теплі/холодні кольори, високий/низький голос, гострий запах/звук*